

Nogle Palladiana.

Ved underbibliotekar Carl S. Petersen.

1.

Også en forklaring af navnet Palladius.

At navnet Palladius var et hædersnavn, dannet med allusion til Pallas Athene, var allerede samtiden klar over, og det er uimodsagt blevet gentaget af alle senere forfattere. Endvidere har det været en almindelig og stilrende antagelse, at der bag den latiniserede form skjulte sig et dansk familienavn »Plade«, indtil afdøde overbibliotekar Chr. Bruun fremsatte en anden opfattelse. I et foredrag, som han den 3die novbr. 1881 holdt i »Selskabet for Historie, Literatur og Kunst«, ¹⁾ påviste han, at navnet »Plade« ingen- sinde brugtes af brødrenes samtid, at de aldrig i deres skrifter kaldte sig andet end Palladius, og han fremsatte den formodning, at dette navn var en latinisering af det danske ord »Plad«, der betyder »Skoflik«, og som kunde

¹⁾ Bruuns foredrag er desværre aldrig blevet trykt. I Emil Elberlings skrift: »Selskabet for Historie, Literatur og Kunst« findes p. 22 følgende om det: »3 Novbr. 1881. Chr. Bruun: Hvad hed Sjællands første evangeliske Biskop? Peder Esbernson med Tilnavnet Plad som Skomagerson, latiniseret Pladius, i Wittenberg af Melanchton omdannet til Palladius, »Minervasønnen.« En nøjere redegørelse for gangen i foredraget finder man vistnok hos Rosenberg i hans udgave af Visitatsbogen (1884) p. VII note **. I Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 2 R. II p. 137 ff. har Vilh. Bang fremsat en fra Bruun afvigende opfattelse af faderens livsstilling, men forklaringen af navnets tilblivelse slutter han sig til.

være et øgenavn, den ældre broder havde fået i skolen efter sin faders håndtering. Bruuns forklaring vandt tilslutning hos andre og er, ved at blive optaget i værker som P. Hansens litteraturhistorie og Danmarks Riges Historie, blevet udbredt i vide krese. Den vil heller ikke blive fortrængt af den nedenfor anførte gamle »etymologi« fra det 17de årh. — om ikke af anden grund, så dog af den, at Palladius, den eneste gang han anvender den kortere navneform (i universitetsmatriklen i Wittenberg), kalder sig Pladius, ikke Pladrius; men dels er denne etymologi i sig selv kurios, dels viser den, at man også i ældre tid er stanset ved navnet og har søgt en forklaring.

Stykket findes i et håndskrift på det Kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 4to, 863, som har tilhørt præsten på Manø Niels Jacobsen Harreby og for største delen er skrevet af ham; han har foran i bogen antegnet sit navn og årstallet 1658. Håndskriftet, der for en væsentlig del indeholder en fremstilling af reformationens historie, er katalogiseret af Gigas i Katalog over det kgl. Bibliotheks Haandskrifter II p. 293; men at det indeholder det her meddelte stykke, er ikke bemærket.

Huorledis den I Luthersche Biscop i Sieland er kommen
t[i]l Palladii Naffn.

Doctor Petrus Palladius den første Bisp i Sieland effter reformatzen sigis at være fød i Ribe aff fattige oc ringe forældre, Saa hans fader haffuer verit en Skumager. Disse hans ringe forældre holte ham dog flittig effter deris effne oc formue til Latinsche Skole, hand haffde et synnderlig got *ingenium*, saa hand lettelig kunde fatte alt huis hannem forlesdis; Men efftersom hand vaar noget *præceps* oc hastig i hans tale, kaldte de andre hans *condiscipuli* hannem til Wedernaffn Peder Pladder,¹⁾ Oc der hand

¹⁾ Jeg finder det rigtigst at bemærke, at ordet »pladder« i dets nuværende betydning virkelig var i brug på Palladius' tid, se Kal-kars ordbog.

kom noget Til forstand oc dog iche kunde komme aff med Naffnet igien, tog hand sig det endelig til, oc brugte det Weder Naffn sig til en Stamnaffn oc schreff sig altid i sine bøger oc andensteds huor hand schreff sit Naffn *Petrum Pladrium*. Endelig er hand for sin *Eruditions* oc lærdoms schyld, bleffuen saa wit forfremmit, at hand kom uden lands med nogle Herremænds børn, huor hand oc iblant andre steder drog oc med dem *ad Academiam Wittebergensem*, oc efftersom Philippo Melanthoni en gang i en *Disputation* er bleffuen forneffnde Petri Pladrij forstand oc lærdom bekiend, haffuer hand hannem til berømmelse *muterit ipsi nomen*, oc sagde, at hand nu iche lenger schulle heede Petrus Pladrius, men for hans forstand oc lærdoms schyld maatte billigen schriffue sig *Petrum Palladium* (à Palladje Dea Sapientie) oc saaledis er *Doctor Peder* kommen til Palladij Naffn. var Biscop i Sælland udi 23 aar, døde d. 3 Janv: 1560.

2.

*Er Peder eller Niels Palladius forfatter til bogen om
drukkenskab fra 1556?*

Den, der har haft bogen »Aarsage, huor faare en Christen bør at sky oc fly den formaledidede Druckenskab« for sig i alle dens fire udgaver (1556, 1559, 1610, 1626), vil ikke kunne være i tvivl om, hvem der er forfatteren, ti alle udgaver, hvoraf to udkom, mens begge brødre endnu var i live, bærer på titelbladet Niels Palladius' navn. Men den, som i vore litteraturlexika og litteraturhistorier læser om brødrene Palladius og deres skrifter, vil møde almindelig usikkerhed og rådvildhed med hensyn til forfatterskabet til denne bog. Der er ganske vist nogle, der, omend med tvivl, gør Niels Palladius til forfatteren, men der er andre, og det er de fleste, som med mere eller mindre bestemthed henfører bogen til Peder Palladius. Den første antagelse vil man, for her foreløbig blot at holde sig til det 19de

årh.'s litterærhistorikere, finde hos Sv. Grundtvig, Fr. Winkel Horn og Jul. Paludan, den sidste hos A. C. L. Heiberg, N. M. Petersen, C. Rosenberg, P. Hansen og H. F. Rørdam. Da jeg nu under arbejdet med den udgave af bogen, som jeg har besørget for Foreningen for Boghaandværk¹⁾, har søgt at komme til bunds i denne sag og mener at have fundet årsagerne til den herskende tvivlrådighed, tror jeg det rigtigst at tage spørgsmålet op til nærmere prøvelse, for at man i fremtiden kan undgå at få bogen henført til uret forfatter²⁾.

Teorien om Peder Palladius' forfatterskab til bogen om drukkenskab har ikke sin grund i nogen tradition fra Palladiernes egen tid, så lidt som den finder medhold i de gamle udgavers titelblade, men den skyldes angivelser og formodninger, som første gang kommer frem hos det 17de og 18de årh.'s litterærhistorikere. Da de vilkår, hvorunder hine mænd arbejdede, efter min mening ikke har været uden indflydelse i hele denne sag, vil jeg først sige et par ord herom.

De mænd, som i vor litteraturhistories barndomstid beskæftigede sig med dansk bibliografi, var stillet overfor vanskeligheder, som vi med vore store, vel ordnede biblioteker og mangfoldige litterære hjælpemidler ikke altid tænker på. Indtil katalogen over Resens bibliotek fremkom 1685, savnede man ethvert middel til at orientere sig med hensyn til litteraturens omfang. Det kongelige bibliotek var endnu i sin vorden, desuden utilgængeligt, og universitetsbiblioteket var, indtil Resens samling indlemmedes i det, kun i ringe grad forsynet med den hjemlige litteratur, og hvad der efterhånden indkom i det, gik alt tabt 1728.

¹⁾ Niels Palladius: Om Drukenskab. Udgivet ved Carl S. Petersen efter det eneste kendte Exemplar af den første Udgave fra Aaret 1556. Kbh. 1907 (Forening for Boghaandværks smaa Bøger).

²⁾ Jeg bemærker, at Bruun i sin desværre aldrig fuldførte bibliografi over Peder Palladius' skrifter (Danske Saml. I) ikke nåede til behandlingen af dette spørgsmål.

Man var da væsentligst henvist til sin egen bogsamling, til meddelelser fra venner og fagfæller eller til møjsommeligt at opsøge bogtitlerne i de auktionskataloger, som efter 1660 i stedse stigende antal så lyset. Hvor upålideligt og unøjagtigt det stof var, man navnlig ad den sidste vej fik samlet sammen, vil enhver kunne sige sig selv. De efterretninger om bøger, deres titel, trykkested, trykkeår, format o. s. v., for hvilke man kun har hjemmel hos hine gamle bibliografer, har man da lov til på forhånd — når de ikke netop findes hos den forsigtige og kritiske Møller — at modtage med varsomhed. Det er min overbevisning, at det netop er fejlagtige angivelser i gamle bogauktionskataloger, indkomne hos de ældre bibliografer og kritikløst af efterfølgeren udskrevne fra forgængeren, som har afstedkommet forvirringen med hensyn til forfatterskabet til bogen om drukkenskab. Dette skal jeg nu nærmere søge at påvise.

Det ældste vidnesbyrd om, at Peder Palladius har skrevet en bog mod drukkenskab, findes hos to forfattere fra sidste halvdel af det 17de årh.: Albert Bartholin og Rasmus Vinding¹). De fortegnelser over Palladius' skrifter, som de leverer, den ene i sit forfatterlexikon (*De scriptis Danorum*, udkommet 1666, 3 år efter forfatterens død), den anden i sin universitetshistorie (*Regia Academia Hauniensis* 1665), viser imidlertid så store og påfaldende overensstemmelser, også i henseende til fejl, at de næppe kan være uafhængige af hinanden, hvad enten det nu er Vinding, der har benyttet Bartholins manuskript, eller det er udgiveren af Bartholin, der har haft Vindings bog for sig, og det bliver således mer end tvivlsomt, om man i dem har mere end én kilde for existensen af den bog, de tillægger Peder Palladius under titlen *Castigatio Juramenti & Ebrietatis*, udkommen i København 1556 i 4to

¹) Lyschander nævner i sit skrift *De scriptoribus danicis* blot lige brødrene Palladius' navne, men ikke deres skrifter.

og atter 1624 i 12mo. Da de begge af princip gengiver bogtitler på latin, er det ikke udelukket, at bogen i virkeligheden har været på dansk, og dette antages også af andre. I Ludvig Harboes omfattende samlinger til Peder Palladius' biografi, som opbevares i Sjællands bispearkiv, og som hs. h. hr. biskop Rørdam godhedsfuldt har givet mig adgang til, nævnes bogen under den danske titel *Advarsel om Banden og Drukkenskab*, men med hensyn til trykkeår og format har man været i tvivl. Først er der skrevet »Kiøbenh. 1556, 8vo (NB. und 1556, 4to)«, men dette er atter overstreget, og der er skrevet »1557, 4to«. Om bogen selv gives desuden den oplysning: »NB. Ist eine Uebersetzung aus dem deutschen Andreæ Musculi«. — Harboes samlinger, der aldrig blev trykte, benyttedes af A. C. L. Heiberg, da han skrev sin biografi af Peder Palladius (1840). Han anfører bogen »Advarsel om Banden og Druckenskab« efter Harboe med det tillæg: »er vel den, som Vinding kalder Castigatio juramenti et ebrietatis«; men han har ikke agtet nøje på Harboes rettelser, så at han anfører både en udgave 1556 i 8vo og en udgave 1557 i 4to.

Dette er, så vidt jeg har kunnet bringe i erfaring, de eneste efterretninger, der i litteraturen haves om en bog af Peder Palladius mod banden og drukkenskab. Man vil vistnok forgæves lede efter den nogetsteds, og det er næppe for meget sagt, at den aldrig har været til; heller ikke kendes nogen udgave af en sådan bog fra 1624 i 12mo. Den må bero på en misforståelse. Møller lader den stiltiende (Cimbr. litt. I p. 475) være samme bog som Peder Palladius' velkendte »Om den store Guds Bespaattelse, med Suæren oc Banden«, som udkom 1557 i 4to, men hvis fortale er dateret »anden Jule dag. 1556«. At det virkelig er denne bog, der på en eller anden måde går igen i det Bartholin-Vinding-Harboeske skrift, derfor taler adskillige omstændigheder. Først den, at skriftet om sværgeren

og banden virkelig udkom igen 1624 i 12mo¹⁾), medens der ikke haves noget andet arbejde af Palladius fra dette år. Dernæst den, at de forskellige udsagn, der haves om denne bog, er i stand til at forklare de forskellige tidsangivelser hos Harboe, samt at en nærmere prøvelse af disse udsagn er i stand til at begrunde hans rettelser og fastslåen af 1557 som det rigtige år. Endelig opfylder bogen den af Harboe stillede fordring: at være en oversættelse af Musculus, idet den lige til billedet på titelbladet er en gengivelse af hans »Wider den Fluchteuffel«, så at Palladius af sit eget kun har tilføjet en ny fortale og til slutning nogle bibelsprog. Men hverken Musculus' original eller Palladius' oversættelse indeholder noget mod drukkenskab. Jeg formoder derfor, at det omhandlede skrift er fremkommet ved en sammenblanding af to forskellige bøger: bogen om sværge og banden fra 1557 og Niels Palladius' bog mod drukkenskab fra 1556. At et skrift af Niels Palladius er blevet henført til den ældre og langt berømtre broder, er i og for sig ikke så mærkværdigt, da man har eksempler på, at sligt også ellers har kunnet ske: den lille latinske bog om helgenbilleder (*Commonefactio de vera invocatione Dei & de vitandis idolis*, Witeb. 1557 i 8vo), der vitteligt er af Niels Palladius, tillægger netop Bartholin og Vinding Peder Palladius, og denne angives ligeledes på titelbladet til Rasmus Pedersen Ravns oversættelse af Casp. Melisanders ægteskabsbog 1647²⁾ at være forfatter til skriftet om det hellige ægteskabs ordensregler, der også er af Niels Palladius. Derimod skulde det synes ulige vanskeligere at sige, hvorfor just skrifterne om sværge og banden og om drukkenskab, der dog er af forskelligt

¹⁾ Nemlig i skriftet: »Om Guds hellige Naffns forfængelige Vanbrug oc Foractelse. Samt D. P. P. velmeente Advarsel om den store Guds Bespaattelse met Sværen oc Banden. 1556. Kbh. 1624«. (Bibl. Dan. I p. 294).

²⁾ Om dette skrift og dets forfatter se Kirkehist. Saml. 4 R. I p. 454 ff., hvor også dets fuldstændige titel er meddelt.

format og fra forskellige år, er blevet blandet sammen, da sligt jo kan skyldes en tilfældighed, som unddrager sig vor kontrol; men jeg mener dog at kunne angive grunden. Auktionskatalogen over Thomas Bangs bibliotek fra 1662 — det første, hvori danske bøger i større mængde forekommer — opfører nemlig under samme nummer: »En Tractat om Sværen oc Banden. Nock Nic. Palladius om Druckenskab. Kiøbenhafn 1556«. Her har man netop den sammenstilling af de to bøger, hvoraf Bartholin-Vindings *Castigatio Juramenti & Ebrietatis Hafniæ* 1556 in 4 med udskydelse af Niels Palladius' navn efter min opfattelse har udviklet sig, og jeg tror derfor, at dette skrift for fremtiden bør udgå af litteraturhistorien. —

Man kan vistnok sige, at det apokryfe Peder Palladiske skrift hos Bartholin-Vinding ikke alene vilde have været i stand til at fremkalde tvivl om, hvem der har forfattet bogen om drukkenskab, og det er heller ikke på deres autoritet, de senere litterærhistorikere støtter sig. Afgørende for spørgsmålet blev derimod de opfattelser, der kom til orde hos en række af det 18de årh.'s forfattere. Medens Møller, hvem Langebek i Videnskabernes Selskabs almanak og Jens Worm i litteraturlexikonnet følger, uden videre, i overensstemmelse med katalogerne over Resens og Karen Brahes biblioteker, angiver Niels Palladius som forfatter, er det hos de tre, hver på sit område ansete lærde: kirkehistorikeren Pontoppidan, personalhistorikeren Zwergius og litteraturhistorikeren Nyerup, at bogen med stigende sikkerhed henføres til Peder Palladius. I sidste instans hviler denne antagelse, som jeg tror, på en trykfejl i et auktionskatalog, men at den kunde vinde en så almindelig udbredelse, dertil bidrog de ældste udgavers overordentlige sjældenhed. Jeg har i min udgave anført alle de eksemplarer af bogen i dens fire gamle tryk, som jeg ved en gennemgang af det 17de og 18de årh.'s bogkataloger er truffet på, og tillader mig at henvise dertil.

Jeg vil blot her gentage, at ingen af vore bibliografer og litterærhistorikere siden forfatteren af Resens katalog har set originaludgaven; overalt anføres bogen med den ændrede og udvidede titel, den først fik i 3dje udgave fra 1610, ja end ikke fremdragelsen af trykket 1559 fra Karen Brahes bibliotek ved A. C. L. Heiberg og Sv. Grundtvig har øvet nogen som helst indflydelse: i Bibliotheca Danica I p. 291 katalogiseres udgaven 1559 ligefuldt med samme titel som dem fra 1610 og 1626. Uden kendskab til de ældste udgavers sjældenhed vil man ikke forstå de veje, ad hvilke bogen fra Niels Palladius gled over til broderen.

Pontoppidan behandler i den 3dje del af sin på tysk skrevne kirkehistorie, der udkom 1747, begge brødres liv og skrifter. Efter at han p. 95 blandt Peder Palladius' arbejder har nævnt en »Wieder die Trunckenheit, 1559«, anfører han p. 112 Niels Palladius som forfatter til »Abmahnung von der Trunckenheit, Dänisch Hafn. 1556. 1559. 1610. 8vo, ibid 1626. 12mo.« Den sidste efterretning har han åbenbart fra Møller; for den første angiver han desværre ikke sin kilde. Nu foreligger der imidlertid ikke den fjerneste grund til at tro, at der virkelig i året 1559 er udkommet to forskellige skrifter om det samme æmne af de to brødre; der kan ikke være mindste tvivl om, at det trods den lidt afvigende titel er den samme bog, der hos Pontoppidan går igen på to forskellige steder. Men at det netop er udgaven fra 1559, der har skilt sig ud fra sin naturlige sammenhæng, synes ganske vist, hvor uefterrettelig og skødesløs Pontoppidan end kan være, at måtte have en grund, og den tror jeg at kunne angive, om jeg tør antage, at han har kendt katalogen over det med ældre dansk litteratur ret vel forsynede bibliotek, som ¹⁹/₃ 1714 bortsolgte på auktionen efter præsident Hans Nansen (den yngre); dér er nemlig udgaven fra 1559 opført under samme nummer som to skrifter af Peder Palladius og, ved en let forklarlig tankeløshed, da den står til sidst, med ham som forfatter.

Pontoppidan har næppe været uden indflydelse på Zwergius, når han i sit bekendte skrift om det sjællandske kleresi, hvis første og eneste del udkom 1754, henfører bogen til Peder Palladius. Dette fremgår formentlig deraf, at heller ikke han kender nogen ældre udgave end den fra 1559, hvortil han føjer udgaven fra 1610, som han, således som det vil fremgå af det følgende, selv har set. Han giver imidlertid ikke ved denne lejlighed nogen grund, hvorfor han anser Peder Palladius for forfatteren, men da han under arbejdet med værkets fortsættelse, der dog aldrig blev færdig og kun foreligger i håndskrift (Gl. kgl. Saml., fol., 1094), kom til behandlingen af Niels Palladius' liv og skrifter og hos Møller (samt Pontoppidan) fandt bogen om drukkenskab henført til ham, motiverer han, hvorfor han ikke kan anse dette for rigtigt. »Den Tractat — siger han — kaldet Druckenskabs Aflysning, eller Aarsag, hvorfaare en Christen bør skye den formaledide [!] Druckenskab. Kiøb. 1556 tilskrives af mange (Joh. Møller Cimbr: liter: Tom. II p. 475. M. Lind in Catal. over Karen Brahes Biblioth. p. 119. Pontopp. Ann. T. III, p. 112 exc.) Vores M. Nic: Palladio, men den hører hans Broder D. Pedro Palladio til. Vel staaer paa titelbladet af den edition, som udkom 1610, at Nic: Palladius skal være Autor, men man tør ickun læse Fortalen, saa sees at Pet. Pallad. har skreven samme for drickebrødrene særdeles i Kiøbenhavn, som laae idelig i Kroehusene, om Morgenens tiilig at dricke Brændeviin, om dagen tydsk Øll, og om Aftenen Pryssing.«

Zwergius' ræsonnement, der genfindes i Harboes samlinger og derfra har fundet vej til Heibergs biografi, indeholder et moment af betydning. Det lå nemlig såre nær efter det at tage sagen fra en anden ende og sige: når Peder Palladius, efter fortalen at dømme, var forfatter til bogen, hvorledes kunde det da gå til, at Niels Palladius' navn fandtes på titelbladet af udgaven fra 1610? Svaret på denne besynderlighed, konklusionen af Zwergius' præ-

misser, blev det Nyerup forbeholdt at give. Efter at han i sit litteraturlexikon (1820) under Peder Palladius' navn har opført bogen »Drukkenskabs Aflysning, eller Aarsag hvorfor en Christen bør at skye den formaledidede Drukkenskab« i alle dens fire, fra Moller kendte udgaver: 1556, 1559, 1610 og 1626, tilføjer han (udhævet af mig) ordret: »Paa de to sidstnævnte Editioners Titelblad tillægges Bogen urigtig Forfatterens Broder Niels Palladius«. Man kan forbavses over den dristighed, hvormed Nyerup udtaler sig om ting, han ikke har set, men man må lade ham, at hans udtalelse ikke lader plads for tvivl; enhver, der benyttede hans litteraturlexikon — og det var og er den kilde, man først søger til — måtte tro, at han selv havde set de to ældste udgaver og på deres titelblad fundet Peder Palladius angivet som forfatter. På hans autoritet er det da, at flertallet af det 19de årh.'s litteratorer fraskriver Niels Palladius retten til bogen, og så stor en vægt havde hans kategoriske dom, at selv fremdragelsen af udgaven 1559 kun hos enkelte fremkaldte tvivl om dens rigtighed.

Efter denne undersøgelse tør jeg vistnok betragte det som hævet over enhver tvivl, hvem der er forfatter til bogen om drukkenskab, og jeg skal blot endnu tilføje et par ord. Peder Palladius har ledsaget broderens bog med en anbefalende fortale og ladet den »udprente« o: besørget den i trykken, hvilket han kalder »et føye arbeyde«. Dette vil ikke være istand til at afkræfte de gamle titelblades vidnesbyrd om, at han ikke er forfatteren; ti da kunde man også påstå, at han var forfatter til broderens bøger om prædestinationen og homelitik, hvilke han ligeledes har ledsaget med anbefalende fortaler. Ligeså lidt har det nogen betydning for spørgsmålet om forfatterskabet, at bogen slutter med nogle uddrag af hans berømte visitats-

bog, ti det er en bekendt sag, at den var som et skatkammer, hvortil hans samtidige tyede for at finde bistand og belæring; foruden broderen har også Jørgen Jensen Sadolin og Jørgen Mortensen Borringholm nydt godt af den¹⁾).

Efterskrift.

Naar Forfatteren af ovenstaaende »Palladiana» med Beklagelse omtaler, at afdøde Overbibliothekar Dr. Chr. Bruun aldrig afsluttede den Beskrivelse af Peder Palladius's Skrifter, som han havde paabegyndt i første Bind af »Danske Samlinger«, saa er dette vistnok en Klage, som alle Yndere af vor ældre Litteratur ville istemme. Der er vel næppe nogen Tvivl om, at det har været de Vanskeligheder, som Emnet frembød, der have gjort Bruun betænkelig ved at fuldende, som han havde begyndt. Men efter at en af de værste Anstødsstene nu er ryddet til Side ved Hr. Carl S. Petersens ovenstaaende Afhandling, mener jeg, at der er god Grund til at opfordre denne lige saa nøjagtige som litteraturkyndige Forfatter til at fuldende den af Bruun paabegyndte Bibliografi efter det Program, denne kortelig har udkastet i D. Saml. I, p. 73 Anm. »Kirkehistoriske Samlinger« skal med Fornøjelse staa aaben for en saadan Fortsættelse af det ufuldendte bibliografiske Arbejde.

H. F. R.

¹⁾ Rørdams Univ. Hist. I p. 522 og de dér citerede kilder.